

I. H. FIOR

EVREII IN ANGLIA

DIN ADÂNCĂ VECHIME

PÂNĂ LA EXPULZAREA LA 1290

SCHIȚĂ ISTORICĂ

BUCUREȘTI

TYPO-LITOGRAFIA EDUARD WIEGAND, & C. O. SĂVOIU, STRADA COVACI 14.

1891

B.C.U. Bucuresti

C23870

Ino. A. 1856

BUCUREȘTI
18089

322803

Ino. 18089.

EVREII IN ANGLIA

DIN ADÂNCĂ VECHIME PÂNĂ LA EXPULZAREA LOR (1290)

Pe insula britanică datează documental d'inainte, sau cel puțin de Vechimea Evreilor } pe la începutul secolului al VII-lea.

Cel d'inteu act in legătură cu istoria poporului englez, in care se pomeneste de Evrei, este un canon al lui Theodore of Tarsus, arhiepiscopul din Canterbury (669—690), care opreste creștinilor anumite relațiuni cu neamul evreesc ¹⁾. Apoi, Egbert sau Ecbright, arhiepiscopul din York (735—766), urmând pilda predecesorului său, scoate și el o pravilă și mai aspră, cu care invață pe oile cuvântătoare ale turmei sale de a nu ospăta cu Evrei, sau a se jidovi cumva ²⁾.

Negreșit, că aceste măsuri restrictive luate una după alta de către biserica creștinească, vădese nu numai existența de Evrei, ci existența lor ca un element important, ceea ce indrituește *ipso facto* la concluzia, că ei erau stabiliți acolo mai mult decât vremelnicește și, probabil, in număr mai mare. Dar nu e mai puțin adevărat, că cele deduse din menționatele canoane ar putea oarecum fi puse la indoală. Nu e deloc cu neputință, s'ar putea spune, că, și unul și altul din pastorii religioși, copiând canoanele vr'unui sobor, cum d. p. pe acele din Nicea, Orleans, Roma etc, cum e chear cazul cu unele paragrafe din canoanele in specie, să le fie introdus in eparhia lor nu de nevoie, fiindcă se aflau Evrei și s'ar fi simțit trebuință de măsuri contra lor, ci pur și simplu de formă, spre a face ca toată lumea și cu deosebire in interesul propovăduirii creștinismului. Urmează însă apoi un alt document, merit a înălătura această indoeală. In istoria mănăstirii din Croyland se relatează, că, la 833, Whitglaf, regele Mercianilor, bătut și fugărit de către Egbert, re-

¹⁾ Benj. Thorpe, Ancient laws and institutes of England, London 1840, p. 277, ur.

²⁾ „Ut nullus Christianus judaisare praesumat, sed nec conviviis eorum participare“, este textul art CXLVII din Canon, Thorpe, aceeași, p. 340.

91-924/1001

1913

1961

le din Wessex, s'a refugiat la acea mănăstire; și drept recunoștință pentru adăpostul ce i s'a dat, a înmănat călugărilor din Croyland un decret, prin care i întărește în stăpânirea pământurilor și a caselor, ce le au dobândit dela predecesorii lui, dela nobilii acestora, dela creștini „și dela Evrei“³⁾. Aci, cu privire la acest act, nu mai poate fi vorba de copietură, nici de o simplă formă, spre a imita pe alți și nici de interesul propagandei creștinismului. E deci bine stabilit, că Evreii, fie de bună voe, fie în alt chip — nevoea de confirmarea regală apare cam ciudată — destul că ei au instrăinat către călugării din Croyland pământuri sau case. A instrăina însemnează, natural, a fi avut, și a fi avut bunuri nemșcătoare pe vremea aceea când, grație marelui „libov creștinesc“, Evreul nu era mai nicăire sigur de astăzi până mâine și bejenia i bătea pretutindene la ușă. însemnează, de bună seamă, că ei au fost stabiliți acolo mai de mult.

Mai departe dăm de un specimen de lege a regelui Eduard Confesorul (1042—1066) prin care, oferindu-le protecție regală, i declară, cu tot ce e al lor, drept proprietatea coroanei: *Judaci emin et omnia sua Regis sunt*⁴⁾.

Nu lipsese nicicum indicațiuni de urmele unei vechimi și mai de pătate. Unul d. p. năzuește a dovedi, că religiunea Druidzilor („Druids“ au fost o sectă de Gali și Britani înainte de chr.) ar fi identică cu acea evreească⁵⁾; un altul citează un edict al Cezarului Augustus, cu 15 ani înainte e. n., care se referă la Evreii din Britania⁶⁾; pe când un al treilea stăruiește, că Evreii au descălicat aci odată cu Romanii, 50—60 ani înainte de Christos⁷⁾. Dar când te încerci a cerceta acele urme, cum e cazul indeobște cu cercetări de asemenea natură, te isbești de obscuritate și legende.

Dela cucerirea Angliei (1066) de către Ducele Normanilor (apoi William I) însă curg deja rapoarte istorice treptat mai desușite.

William I, sau, cum îl pronumește istoria, Cuceritorul, nu numai Evreii sub cei } că a tolerat pe Evreii, pe cari i-a găsit în ostrovul cucer-
 după cucerire } rit, ci a înlesnit, ba a încurajat chiar și imigrațiunii.
 În al IV-lea an al stăpânirii sale a adus, din Rouen, o colonie nu-

3) *Rerum Anglicarum scriptorum vesterum*, Oxoniae, 1684, Tom. I, p. 9.

4) Spelman, *Concilia Britannica*, v. I, p. 623.

5) *Identity of the Religions called Druidical and Hebrew*, London 1829.

6) David Gantz, *דברי חיים*, Frankfort 1692 (3775 e. v.)

7) *Mejogri: outh, History of the Jews in Great Britain*, London 1851, v. I, p. 26 ur.

meroasă de Evrei de i-a așezat în mai multe orașe și politii⁸); și scepticii li socotesc numai de atunci vechimea.

Atât sub domnia Cuceritorului cât și sub cea a fiilor săi, William II (1087—1100) și Henry I (1100—1135), Evreii s'au bucurat de pace și liniște, oerotiți fiind împotriva urzirilor necurate ale călugărilor ignoranți și fanatici. Mulțumită deci acestei stări de lucruri, desfășurându-și hărnicia și fireasca lor aplicare la întreprinderi, ei au sporit la număr, cu deosebire prin imigrațiuni continue și au crescut în bogății⁹). Starea lor spirituală și socială n'a rămas nici ea îndrăcăt. Aveau mai pretutindene sinagogi, biblioteci și școli, cari se frecventau și de creștini¹⁰). Pe timpul lui Henry s'a deschis la Oxford o casă de învățătură, vizitată și de creștini, unde se preda, pentru întea oară în țara englezească, filosofia, algebra, geometria și logica; urmele acelor localuri de învățătură au rămas neșterse, și astăzi se mai pomenește de: Moses Hall, Jacob's Hall și Lombard's Hall¹¹).

Cu moartea lui Henry I, se deschide o nouă eră pentru urmașii Stephane Blois } patriarhilor, era mizeriei și a chinurilor nespuse
(1135—1154 și } și se încheie cu jalnicul sfârșit al expulzării lor
Henry II (1154- } în masă. Un șir de regi cruzi, risipitori și nesălași,
1189) } începând mai cu seamă cu Henry II; o ceată de călugări șerbiți unui fanatism încruntat; o gloată nobilă—mojică și răpareță, năpădea asupra lor ca niște lupi flămânzi, când pe rând, când devalma, și în curs de mai bine de un secol, mereu i-au muncit, prădat, jăfuit și ucis. Un creștin și Englez, the Right Hon. Robert Grant, într'un cuvânt ținut în parlamentul țerei sale, la 5 Aprilie 1833, ilustrează astfel acea funestă epocă¹²): „E greu de fixat, dacă această nenorocită rasă avu de îndurat mai mult dela furiile turbate și ticăloase ale gloatei sau, dimpotrivă, dela suveranii tirani și hrăpitori. Excesele comise de norod fură provocate prin niște scornituri false și rușinoase, așa d. p., că ar conspira contra statului; că ar hrăni gândul de a da foc metropolelor; că ar fi răstignit copii creștini și a. m. d. și furia gloatei, intelită prin astfel de invinuiri mincinoase, a făptuit grozăvii întocmai ca acele imputate lor pe nedrept

⁸) Fr. Peck, Academia Terita Anglicana, book IV, p. 2; Holingshed, Chronicle ed. 1557, v. 3, p. 15; John Stow, Annales of England (ed. 1615), p. 103.

⁹) D'oblossiers Tovey „Anglia Judaica”, p. 8; James Picciotto, Sketches of Anglo-Jewish History, p. 2.—¹⁰) Peck, l. cit; Tovey l. cit.

¹¹) Aceeng aceeng; Picciotto, p. 8; Lindo, History of the Jews in Spain and Portugal, p.

¹²) Parliamentary Debates (1830), N. S., v. 23, p. 1288.

Este adevărat, că regii i protejară ; însă de ce natură a fost acea protecție ? Ei au fost străjuiți întocmai ca pădurile coroanei, de încălcări străine, în scop ca numai vânătorii regali să-i poată vâna. Se întocmise niște legi odioase, sau edicte, având atunci putere de legi, cu cari, sub formă de taxe, impozite și amenzi li se storcea fără preget și în modul cel mai crud, avutul agonisit grație inteligenței lor superioare, a întinselor cunoștinți și relațiuni cu lumea de afară, a activității și a tradiționalului lor spirit industrial¹³.

Stephan de Blois, certându-se pentru tron cu Matilda, fiica lui Henry, a biruit-o numai după ce se aruncă în brațele clerului și renunță la o mare parte din apanagele coroanei. Și din aceste două împrejurări a isvorit veninul neseccat, cu care se amărăse Evreilor zilele. Stăpânitorii lipsiți de venituri indestulătoare vieții lor destrămate, de unde, delă cine altul să stoarcă dacă nu delă Evrei, supușii lor cei mai activi și, lucru de căpetenie, cei mai slabi ? Călugării, liberați din lanțul regilor anteriori, începură să se avânte, să se pue pe făuritul armelor fățarnice, obicinuite „pentru stărpirea ucigașilor Domnului“. La 1145, la Norwich, înainte de Paște, au scos la iveală un băeat răstignit („crucified“) de Evrei. Însă, fie că popii din această regiune erau prea stângaci în mânăuirea armelor bisericești creștine din acea vreme, fie că norodul nu era încă indeajuns de stricat, copt destul pentru jaf și prădăciune, destul că nici de astădată și nici la următoarele două năpăști, de acelaș soi, sub Henry la Gloucester (1160) și la St. Edmonsbury (1181) n'a rezultat nicio urmare neplăcută pentru Evrei.

Dacă Stephan a exploatat cazul de răstignire din timpul său, dacă mai ales i-a jumulit, cum și în ce fel sau poate de loc, nu se știe ; urmările lui Henry însă sunt deja semnalate. Așa se raportează d. p., că la 1168, cu alternativa expulzării, le-a sinuls 5000 mărci¹⁴). La 1187 li-a confiscat a patra parte din averea, și în anul următor i-a încăreat cu o dajdie de 60,000 mărci¹⁵). Cu toate acestea ei au propășit sub domnia lui în toate privințele¹⁶). Și nu e deloc de mirare. Comerțul, în special comerțul internațional, de către dănsii cultivat și dezvoltat, se afla în mâna lor¹⁶). Apoi, „Creștinii de atunci credeau, că Scriptura le oprește speculațiunea împrumutării cu do-

¹³) Tovey, p. 13 ; Jacobs „London Yewry, 1200“, edit. în: Papers Anglo-Jewish Historical Exhibition 1887, London 1888, p. 30.—Un mark era 13 shilling, 4 penny = 16 franci.

¹⁴) Picciotto, p. 4 ; Jacobs, p. 40.

¹⁵) Graetz, Geschichte der Juden, v. VI, p. 240 ; Picciotto, l. cit.

¹⁶) Tovey, p. 80, 120, 121.

„bândă, și de oarece nicio societate nu se poate dispensa de a
 „menea instituțiuni, aceste operațiuni au rămas pe seama lor și ast
 „profitând, era lucru firesc ca să aglomereze bogății“¹⁷⁾.

Trecând la starea lor intelectuală și socială, aflăm, că aveau ș
 și colegii în mai multe orașe, unde se preda medicina, filosofia
 alte științe. În Londra învăța R. Iacob din Orleans și R. Benjan
 din Canterbury, ucenici ai lui R. Tam, faimosul Tosafist¹⁸⁾.

Incoronarea lui Richard I (3 Sept. 1189) fu sărbătorită cu prin
 Richard I } măcel al Eyreilor din Londra. Evreii, cu grijă de „un r
 (1189—1199) } domn, noue decrete“ îngreuoare, s'au intrunit în c
 pitală, cei mai bogați și cu vază, spre a depune la picioarele tr
 nului, odată cu jurământul de credință și supunere, și un plocon—c
 era pe atunci obiceiul. Baldwin, arhiepiscopul din Canterbury, ob
 cind deputațiunea învăța pe noul rege, că nu i se cade să primea
 daruri dela Evrei, cari, pentru legea lor, și-au pierdut dreptul
 a figura între popoare și că creștinește e cu cale ca să fie gor
 din palat. Sfatul său se primi. Norodul, din parte-i, care era stră
 în preajma palatului cu prilejul serbării, înveninat de duhul fan
 tic al cruceadelor, atunci la ordinea zilei, aflând de injosirea Evr
 lor, a crezut și el cu cale și creștinește a tăbărâ asupra lor. Pe u
 i—a chilăvit, pe alți i—a ucis.

Până aci prologul dramei. De sărg se răspândise vorba prin to
 Londra, că porunca regelui este, ca să se omoare pe toți Evreii. I
 monii în haine călugărești au purtat grijă pentru aceasta. Deci, pe
 căți Evrei se dete, fură supuși sfântului botez, sau omorâți; un
 între cari și R. Iacob din Orleans, spre a nu abjura, se jertfiră
 insiș. Hordele bestiale, ale cărora țintă la urma urmelor era jafu
 prădăciunea, neputând răsbi în locuințele bine zăvorite ale Evreil
 puseră foc în toate hornurile. Numai după ce o mulțime de fam
 evrești perise prin foc și sabie, trimese regele pe Ranulf de Gla
 vill și alți curteni ca să potolească răzmerița. Dar, degeabă,
 era chip; bandiților nicică le păsa. „Intr'aceasta coborâ noap
 întunecoasă acoperind cu neagra ei umbră groaznicul masacu
 fiilor lui Israel“. A doua zi s'a concentrat în City forțe multe,
 — după ce devastările se isprăviră și curse lacuri de sânge
 vinovat.

Între cei trecuți cu silă la creștinism se afla și unul Benedict,

¹⁷⁾ Thompson, History of England (ed. II Freeman) p. 99; Tovey, p. 120, 121.

¹⁸⁾ Graetz, I. cit.

York, care venise ca delegat pentru acea localitate. Benedict era bogat tare. Regele deci — prețul nu se știe — i-a învoit să se re-intoarcă la judaism. Dar nu trecu mult și muri de caznele, cu cari a fost introdus în sanctuarul noii religii.

Din resvrătorii prinși trei au fost spânzurați: „unul pentru că a jefuit și pe un creștin, ceilalți doi pentru că au dat foc unei case evreiești megieșită cu alte creștinești și, astfel, ar fi putut vătăma și pe creștini“; iar restul, dovedindu-se, că a hoțit și ucis „numai“ Evrei, s'au liberat fără nicio pedeapsă ¹⁹⁾.

Un fior nespus cuprinse inimile evreiești din toată țara, când așlară de strășnicie petrecute în metropola. Așijderea, o poștă nemărginită de a urma pilda din Londra, cuprinse inimile necurate ale *Resboinicilor Domnului*, gătiți de drum pentru cucerirea sfântului mormânt — aveau haine de primeneală, le lipsea numai bani — precum și ale călugărilor posaci, cari mișuna în toate colțurile ca furnicile. Câtă vreme regele era la Londra, nu s'a întâmplat nicio neorându-eală. Richard, fără indoeală, dintr'un sentiment din acele descrise de Robert Grant, a trimis ordine severe către șerifi (guvernatorii provinciali) ca să ocrotească pe Evreii „săi“ Indată însă ce a plecat Filip August în cruciată, scena singeroasă din Londra a fost imitată în multe orașe provinciale: în Norwich, Stamford, St. Edmondsbury, Dunstable, Lynn și York ²⁰⁾.

Cu deosebire la York avu loc o tragedie de cea mai mare grozăvie. Dacă aiurea era poate numai *mobul* și cruciații asmuțiți de popime, cari năvăliră asupra neamului evreesc, apoi aicea, pe lângă celelalte elemente, au mai sărit: cetățeni, pizmași de starea înfloritoare a Evreilor și nobilii — datornicii lor — și nu slăbiră până nu-i prăpădiră pe toți. Mulțimea călcă într'o noapte locuința bogatului Benedict, care, sucombuse la Londra, junghii pe văduva și copiii sei, și, furând toate, dederă casa și jertfele în prada flacărilor. Evreii, alarmați, se refugiază, în mare parte, la castelul regal din localitate, unde sunt primiți „cu toate comoarele lor purtative“ După câteva zile însă, prinzând a bănuși, că castelanul s'ar purta cu gândul de a-i trada vrăjmașului, se folosesc de prilejul eșirii sale din castel de nu-l mai lasă să intre. Șeriful provinciei zicese, din întâmplare, aflător în York cu putere armată, dă ordin a să se impresoare castelul. Vandalii, cu popii în cap, dau mână

¹⁹⁾ Gractz, p. 241, 242; Tovey, p. 17, 18.

²⁰⁾ Gractz, p. 243, 244; accens, p. 19; Stow, p. 150.

cu armata și cetățuia se atacă. Evreii se apără cu bărbăție și nedreptăți. Un călugăr, tocmai în momentul când izbucnește: „Moartă dușmanilor lui Iristos!“ e nimerit de un bolovan bine țintit din tabăra atacaților și-și dă pe loc fanaticul duh. Șeriful se resgăndește și revoacă ordinul, dar în van. Furii nu se mai pot înfrâna. Rânjoasa bestie rămâne a-și sfășia prada. — În a șasea zi a asediării (Sămbătă seară ה'תק"ס 16—17 Martie 1190) lipsiți de muniții și sleiți de puteri, când deci pimejdia de a fi doborâți de dușman era neevitabilă, ținură sfat. Povața lui R. Iom Tob, din Joigny, se primește de marea majoritate. — O groaznică povață! Șeriful așa: după ce arseră toate obiectele prețioase și apoi tot avutul lor și risipiră prin canalurile și latrinele toți banii, ce aveau asupra lor și puseră foc la ușile castelului. Joceu sau Jocinus, fruntașul comunității, preceda cu executarea înfricoșatei hotărâri. Cu un „Ascultă, Israil!“ din partea lor și un „Amin“ al chorului, își jertfește pe „iubită sa soție Ana“ și „pe scumpii sei copilași“. Toți ceilalți cari aderaseră la această rezoluțiune îngrozitoare, i urmează exem plul Rabinului și se lasă locul de onoare; el jertfi pe Joceu, rămas cel din urmă, și apoi pe sine.

Dimineața următoare, cei slabi de inger, rămași în viață se detestă supuși inamicului. În credința lor, că-și vor mântui viața, ei se declară gata a îmbrățișa creștinismul; și ca *avant garde*, spre a înduioșa inimile impietrite ale gloatei, aruncă cadavrele victimelor pe cari le-au smuls focului, peste zidurile castelului. Nu apucară însă bine a deschide porțile, că hordele, conduse de un nobil Richard Malebis, se aruncă asupra lor și-i măcelări pe toți ²¹). Acei cari nu apucară a se adăposti la castel, au fost loviți, mai înainte de aceeaș jalnică soartă, așa că din toată comunitatea nu rămase niciun Evreu. Peste tot căzură 500 victime ²²).

Richard I, care se afla pe drum la Pământul făgăduinței, înștiințat de cele ce se urmară, a trimis imediat poruncă cancelarului său, bisofului din Ely, ca să urmărească pe făptași și să-i pue la grea pedeapsă. Dar, ca de obicei, nu s'a putut afla pe niciunu din zurbagii; deaceia s'a supus numai pe locuitorii din York la o amendă în folosul regelui, care șeriful și castelanul fură dați afară din slujbă ²³).

²¹) Graetz, p. 244 ur.; Tovey, p. 21 ur.

²²) Graetz, p. 247; Stow, l. cit., el dă numărul de 500 „afară de femei și copii“.

²³) Graetz, l. cit.; Tovey, p. 27.

Cum s'a întors însă regele (1194) el se sili, fără zăbavă, a face dreptate. Spre această bună ispravă a orânduit o comisiune de judecatori ambulanti cu însărcinarea de a face o cercetare adâncă asupra turburărilor urmate: Cine și unde sunt acei, cari au omorât pe Evrei? — ce pământuri și case au rămas după uciși și cine le stăpânește? — de cătră cine, cum și cât se datorește Evreilor în general? ²⁴⁾

Nesînd chip a se prinde pe tâlhari, comisiunea și-a împlinit celelalte datorii, catagrafisînd, cu mare băgare de seamă, averea celor morți precum și a celor vii. El a poruncit apoi ca Evreii să se lege cu jurămint, că vor înregistra în viitor orice soi de avere mișcătoare și nemiscătoare; ear în caz de contravenire își vor pierde „și viața și averea“ ²⁵⁾.

Nu mult după aceea a instituit un așezămînt numit *Scaccarium Judaeorum* sau *Thesauraria Judaeorum*. Această instituțiune, din momentul întocmirii căreia „Evreii au devenit în mâinile capetelor încoronate un instrument miraculos ca lampa lui Aladin: ori de căteori visteria le era goală n'aveau decât să frece instrumentul, ca și Aladin lampa, și lăzile li se umpleau nesmintit“. Tiranii nesățioși, spre a exploata pe popor indirect și lesne, se folosiră de moravurile și legiile creștinești din acele vremuri, cari permiteau ca numai Evreii să se ocupe cu împrumutări de bani cu dobîndă, i mănără, i siliră la indeletnicirea cu „camăta legiuită“ ²⁶⁾ pentruca apoi să le sugă până și măduva din oase — această imorală și odioasă instituțiune fu în acest fel alcătuită ²⁷⁾: Se creă un departament al vistieriei celei mari (Great Exchequer), avînd acolo (la Westminster Palace) biroul central, și sucursale în toate orașele locuite de Evrei. Ca și visteria cea mare avea și ea două funcțiuni: financiară și judiciară; asemenea era și ea supusă, în ale ei calități respective, autorității Vistiernicului (Treasurer) și a judecătorului suprem (Chief Justice). Ca vistierie evrească (Jewish Exchequer) clasifica și încărca pe Evrei cu biruri și îngrija de strîngerea de

²⁴⁾ Tovey, p. 23, 30.—²⁵⁾ Acelaș.—²⁶⁾ V. mai departe apendicele.

²⁷⁾ Definițiunea o fac, așa cum se desvoltase în cursul secolului al XIII-lea, după Tovey (p. 30 ur.), care reproduce un număr însemnat de acte oficiale lămuritoare; cu deosebire însă pe baza lucrării valoroase și fără seamăn în istoria Evreilor-inglezi a d-rului C. Gross „The Exchequer of the Jews of England, etc.“ edit. in Papers Anglo-Jewish Hist. Exhib. (citat) p. 170 ur.

la ei a veniturilor cuvenite coroanei ²⁸⁾: ear ca judecător al Evreilor (Justice of the Jews) judeca toate pricinile civile și criminale dintre evrei, precum și dintre creștini și evrei. Că această judecătorie exemplară era coruptă e bine înțeles „nu numai odată a acordat ea Evreilor dreptatea, la care altfel nu se așteptau“. Oare nu erau ei și tot ce aveau proprietatea regelui?—Funcționarii se numeau cu decret regal și între ei figurau câteodată și Evrei, pentruca astfel coroana să nu fi frustrată în dreptea ei zeciuală. La intrarea lor în slujbă li se da pe seamă „lada evreească cea mare“ (the great Jewry chest) condicele de socoteli, pecelile, etc.

Sucursalele aveau altfel de slujbă; ele făceau pe tribunalul de notariat („chirographers“) și pe depozitar („Custodes archæ“). Nici o contractare, desfacere sau plată nu era valabilă de nu era făcută la „chirographers“: doi legiști creștini, doi legiști evrei și doi gramatici anume, pentru care notariat se percepea dela amândouă părțile un fel de timbrueală. Orșice act trebuia făcut în trei exemplare: unul se da creditorului, altul debitorului, ear al treilea privit ca original, în buna pază a Evreului; ca nu cumva să-i se fure, se depunea în „lada evreească localnică“, la care erau trei chei și se păstra câteuna: de legiștii Evrei, de legiștii creștini și de gramatici. Se ținea apoi două rânduri de contabilitate: una de legiștii Evrei, alta de cei creștini.

Cu această bună orândueală regele avea un control sigur asupra stării lor și apoi i avea hojma în ghiarele sale, spre a-i stoarce ordecăteori i venea poșta. Deoarece însă nu toți Evreii se ocupau cu împrumutare de bani și, mai mult, chear și acela care se îndeletnicea cu „camăta legiuită“ încă făcea și comerț, care nu se mai afla sub controlul direct posibil al hengherilor regali, găsea el, tiranul, mijlocul de a le scoate sufletul pe alte căi, cum se va vedea mai departe.

²⁸⁾ Dr. Gross (p. 192-195) tâlmăcește astfel „veniturile coroanei“ cari consista din: „reliefs“=rescumpărări; „escheats“=confiscări; „fines“=amenzi și „tallages“=capitații. Rescumpărarea („relief“) era o taxă grea asupra succesiunilor și care, în secol. al XIII-lea, se ridicase la a treia parte din averea Evreului decedat. „Escheats“ au fost confiscățiunile în folosul regelui a averii imobiliare pentru fapte criminale, adevărate sau inchipuite (pentru circumciziunea sau răstăgirea de copii creștinești, pentru falsificare de documente sau ștărbire de monezi și alte asemenea), sau pur și simplu răpirile cu zor. Amenzi („fines“) însemna globirea pentru contravențiuni și taxe pentru o licență oarecare sau a unei concesiuni cum d. p. invoirea de a se muta dintr'un oraș în celalt, autorizarea unei evreice de a se mărita după cutare și nu cu cutare. Aceste taxe se urcau de multe ori la o mie și două mii lire sterlinge, cu deosebire rescumpărările câteodată și la mai bine de 4000 lire. (Dr. Gross indică cazuri și documentele oficiale respective). Dar sursele principale ale regelui erau capitațiile („tallages“), niște impozite arbitrare cu cari coroana i încărea după bunul ei plac.

Richard I a murit degrabă, deci n'a mai apucat a culege multe roade, căci nu se menționează decât un singur caz, că la 1195 li a luat 478 lire sterlinge, 7 șil., 4 pen. ca un fel de răscumpărare „ransom“²⁹⁾.

Ioan pronunțat Lackland (fără țară) urmând la tron dupe fratele său Ioan (1199-1216) } Richard (la 27 Mai 1199), s'a arătat din capul locului bun, blând și protector energic față cu Evrei.

Deja la 31 Iulie a anului 1—iu al stăpânirii sale a confirmat cu decret „lui Iacob, Evreul din Londra, presbiter evreesc, presbiteria „peste toți Evreii din Anglia de a o avea și ținea pentru toată viața slo-„bod, cu liniște, în cinste și deplin, așa că nimene să nu îndrăznească „a-l atinge sau impiedica...; el nu va putea fi chemat la nicio ju-„decătorie afară cât înaintea noastră sau a judecătorului nostru su-„prem“³⁰⁾. Anul următor, nu e vorba, i s'a plătit pentru aceasta 4,000 mărci, a dat la mâna Evreilor un decret, că sunt învoiți a locui „cu pace, nesupărați și în tihnă“ orșiu de pe toată întinde-rea Angliei și a Normandiei; că pot dobândi pământuri și face orice soi de comerț; însășișit, că „se vor bucura de aceleași privilegii ca și sub străbunul nostru Henry I“³¹⁾. În 1204, încercându-se gloata din Londra a se rescula contra Evreilor, Ioan dojenește cu asprime pe primarul și baronii „pentru asemenea trebi de oameni proști“, adăugând ca să-și bage mintea în cap, căci i pune pe Evrei cu tot dinadinsul sub ocrotirea și răspunderea lor³²⁾.

Aceste purtări omenoase ale bunului nostru Ioan avură de rezultat, că în curs de câțiva ani au imigrat din continent, unde persecuțiunile erau într'o stare acută, un număr însemnat de noi Evrei, bogați. Atunci vicleanul a și început a-și arăta arama.

Afară de darea colosală de 60,000 mărci, pe care a impus-o colectivității, mai stoarse deosebit dela fiecare în parte prin munci și chinuri cumplite până și paraua cea de naforă. În 1210 „pentru că vocea banii lor, a întemnițat pe toți Evreii, de amândouă secele și cine n'a dat pe dată se alegea cel puțin cu un ochiu plesnit“³³⁾. Unuia Avraam din Bristol, i s'a seos șapte zile de arândul câteo măsea până omul se văzu nevoit a-i da 10,000 mărci³⁴⁾.

Și nu numai dela blândul Ioan aveau de suferit nenorocii noștri coreligionari. În 1215, ridicându-se baronii contra tiranului, pentru că făcuse Anglia și Irlanda tributare către papa, atacă tot-

²⁹⁾ Jacobs, l. cit.—³⁰⁾ Tovey, p. 53; Boulton, Hist. of the Church of England, p. 270.

³¹⁾ Tovey, p. 63.—³²⁾ Accens; p. 67.—³³⁾ Stow, p. 168.—³⁴⁾ Accens; Gractz, p. 247; Tovey, p. 70.

odată pe „Evreii regelui“ măcelăresc o mulțime și-i jăfuesc ³⁵). Să așa: tiranul făcea cu deșăuși ce voea, fiind priviți ca proprietatea sa iar baronii i ucideau și prădau pentru acelaș cuvânt — de neacă cătră rege, proprietarul lor, dar și mai mult spre a-i jăfui.

O rază de speranță pentru zile mai bune pătrunse în lagărul mult Henry III } încercațiilor Evrei-engleji cu suirea pe tron a minor (1216-1271) } rului Henry al III-lea. Atât sub Regența Lordului de Pembroke și aceea a succesorului său Hubert de Burgh, cât și în cei d'inteți ani ai majorității regelui, starea lor era comparativ fericită. Cei deținuți în temnițele din vremea lui Ioan fură liberați ³⁶.

Șerifilor li se dete instrucții severe de a opri sau năbuși orice mișcare de resvrătire. În fieștecare oraș, unde se afla Evrei, s'ales câte douăzeci și patru de cetățeni ca străjari, răspunzători pentru orice atac încontra unui Evreu sau a averii sale ³⁷).

Autoritățile eclesiastice necăjite, că guvernul i protejează, Langton, arhiepiscop din Canterbury, și Hugh of Wells, bisopul din Lincoln, scot la 1223 niște ordonanțe barbare, ca creștinii să nu aibă nicio relațiune cu Evreii și culmea ticăloșiei ca să nu să li se vênză din cele neapărat trebuincioase pentru hrană ³⁸). Se înțelege, că s'ă găsit și creștini cu inimă mai puțin neagră ca ale călugărilor de naturați, dar totuș, se raportează, că multe familii evrești au perit de foame. Cărnuirea aflând de aceasta, a trimes imediat porunce la toți șerifii ca să se înlătore acele măsuri nemernice ³⁹).

Șapte ani mai târziu însă se schimbă situația. Henry începe a să adeveri de fiu și urmaș vrednic al fățarnicului Ioan și că știe a-înțrece în cruzime și ticăloșii; ura, prejudețele și poșta după jaf și prădăciune, pe de altă parte, cresc mereu; neșamul mult prigoni întră dar din nou în restriștii și mai grele.

În 1230 li se confiscă a treia parte din averea mișcătoare ⁴⁰) și în schimb se învoește celor din Londra a-și ridica o sinagogă. În dată însă ce fu gătită „de oarece era prea artistică, creștinii a-„obținut învoirea regelui ca să fie dedicată blagoslovitei noastre „Doamne“; și așa a dat-o pomană Fraților St. Antony din Viena și se bateză „Ospitalul St. Antony“ ⁴¹).

La 1240 s'a spânzurat la Norwich patru Evrei din cei mai bogăți pe motiv, că ar fi obrezuit pe un băeat creștin numit Odard. Eacă și după cronicarii peripețiile acestei calomnii, pe cât d

³⁵) Tovey, p. 72.—³⁶) Aceeaș, p. 76.—³⁷) Aceeaș, p. 77-79.—³⁸) Aceeaș, p. 81-83.

³⁹) Aceeaș, p. 86-87.—⁴⁰) Aceeaș, p. 88.—⁴¹) Stow p. 152; Tovey, l. cit.

curioase și absurde pe atât și de infamă: În una din zilele anului 1230, Odard, care avea atunci vârsta de 5 ani, se jucă în stradă, când fu apucat de năprasnă de cătră un număr de Evrei și târât în casa unuia din ei anume Iacob. Acolo l-au ținut o zi și o noapte; apoi, legându-i ochii cu o năframă, i-au tăiat „pielea dinainte“ („foreskin“), pe care o puseră într'o raclă cu nisip. După aceea au suflat toți, cu gurile în nisip, până a eșit ear la iveală. Norocosul, care a fost cel dinteiu ce a zărit pe prețiosul odor „foreskin“, era unul Jurnepin, deaceea s'a numit pe băeat „Jurnepin“, proclamându-l jidovit.

Aceasta se povestește la 1234—5; până atunci nicio vorbă măcar. S'a examinat pe băeat și s'a găsit „the foreskin“ în toată bună regulă, neatins. Cu toate acestea Evreii au plătit regelui, cât n'a vrut el, și dănsul a suspendat afacerea, spre a o redeschide din nou la 1230—40.

La judecată, pe lângă arătările lui „Odard-Jurnepin“, deja flăcău de 15 ani, care, pe cât se vede, avea o bună memorie de știa cele petrecute cu dănsul, pe când a fost de 5 ani, până și suflarea în nisip, — s'a mai ivit o femeie Matilda Burnham, care a depus, că copilul descoperit de tatăl său și luat acasă, Evreii au venit la dănsa de i-au spus, ea nu cumva să îndrăznească a-i da carne de porc fiindcă e jidovit. Archidiaconul din Norwich și o mulțime de alți călugări mărturisiră earăș, că au văzut pe băeatul cu ochii lor îndată după operație, că „membrisorul“ i-a fost tare umflat și cișnea pohoade singe. Și pentru a pune vârf născocirii, se spuse, că Evreii s'au plăns atunci, la 1230, constabilului (polițaiului) de la castelul din Norwich, că creștinii vor să le ia pe „băeatul jidovit“. Toți au știut și văzut, poliția a fost sesizată de însuș criminalii și—minuni de ale evului mediu!—numai după cinci ani sunt urmăriți, spre a fi prădați de rege și, după zece ani, spre a fi din nou jăfuiți și chear ueși.

Pricina se judecă de un parlament special, la 1240, care i achită. Dar — și dacă i-a achitat un parlament special? — bișofii ridicând protest asupra jurisdicțiunii, că afacerea de „foreskin“ intră în exclusivă „competență a judecătoriei bisericești“, regele estradă bișofului William Raleigh, din Norwich, pe Evrei, ca să reguleze afacerea; și sfinția sa puse de se spânzura pe patru dintr'ensii ⁽²⁾. D'oblossiers Tovey, ca creștin, se întrebă în a sa „Anglia Judaică“ :

⁽²⁾ Tovey, p. 96-101; Walter Rye, „Persecution of the Jews“: Papers Anglo-Jewish Hist. Exhib. (citată), p. 153-154.

dacă poate cineva să-și inchipuească, că astfel de lucruri s'au petrecut în adevăr într'o țară creștinească?

Acuma să reluăm șirul istoriei. În cursul aceluiaș an regele convocă prin decret un *Parlamentum Judaicum* „spre a se chibzui de interesele coroanei, precum și de ale lor“. Evreii se bucurară de acest eveniment neașteptat; ei își ziceau: regele — care era certat cu baronii—la urma urmelor tot simte nevoie de sfatul nostru. Și rezultatul sfătuirii parlamentare fu o proaspătă dajdie de 20,000 mărci, cu acăreia încasare însărcină pe zece din „parlamentari“ și cari, neputând fi exacti la vadeaua hotărită, au fost trântiți la închisoare cu „parlamentarele“ lor și cu copiii până au isbutit să stringă suma ordonată ⁴³⁾.

„La 1243 a stors dela Evreii cei mai mizerabili un „exegit redemptionem“ în aur și argint; numai dela unul Aron din York a scos 4 mărci în aur și 4,000 mărci în argint. Aurul l-a primit însuș regele cu mâna sa dela fiecare Evreu sau Evreică, cu primirea argintului însă a însărcinat pe alți“ ⁴⁴⁾.

Anul următor s'a găsit în Londra un copil mort. Copilul s'a îngropat „cu mare alaiu în biserica St. Paul nu departe de sfântul altar“—și Evreii au plătit regelui gloabă 60,000 mărci ⁴⁵⁾.

La 1249 un adaus de taxă 10,000 mărci ⁴⁶⁾. 1250 „Regele Henry III, cuprins de un mare nesațiu de bani, a poruncit ca să se stoareă fără milă dela Evrei până și paraua cea din urmă, dând această sarcină la slujbași anume“. Atunci, dela unul Aron din York, probabil identic cu cel pomenit mai sus, „pentru că a fost invinováțit, că ar fi falsificat un document, a smuls 14,000 mărci și deosebit 10,000 mărci în aur pentru interesele reginei“ ⁴⁷⁾. Mat. Paris ne spune mai departe, că „acest fericit Aron l-a incredințat pe cinstea și credința sa, că în total regele i-a smuls 30,000 mărci în argint și 200 în aur ⁴⁸⁾, se vede, afară de sumele sus pomenite, 10,000 mărci date în aur numai pentru interesele reginei“.

La 1253 Noem. 10 s'a scos din „lada“ de la „chirographers“ zapisul iscălit de starețul dela St. Alban, după care era îndatorit a răspunde cătră „Elias, jidovul din Londra“ datoriile cavalerului Richard de Oxaice și s'a făcut strigare în școala evrească, că dato-

⁴³⁾ Tovey, p. 110.

⁴⁴⁾ Matthaei Paris, „Chronica Majora“ (ed. Luard, London, 1876), v. 4, p. 267 :... „aurum tamen rex propria manu suscepit ab unoquo que Judaeo viro vel muliere“.

⁴⁵⁾ Aceeaș, p. 377,378; Jacobs, p. 42.—⁴⁶⁾ Jacobs, l. cit.—⁴⁷⁾ Math. Paris, aceeaș, v. 5, p. 130.

⁴⁸⁾ Aceeaș.

riile starețului sunt iesoflitate „dela zidirea lumii și până atunci“; că așa a eșit poruncă dela curte ⁴⁹⁾.

După paștele an. 1254 s'a străns pe Evrei la palat, unde erau adunați toți sfetnicii, și lordul Richard—fratele lui Henry—și le ceru în numele regelui: „La bourse ou la vie!“ Atunci, Elias, „Judaeorum pontifex“ (marele rabin), dupăce s'a consfătuît cu ai sei, a ținut următorul cuvânt: „O, cinstiți boeri! noi vedem, că domnul nostru, regele, stăruește în tot felul ca să ne pearză numaidecât. În numele lui D-zeu i cerem, ca să ne invoască a părăsi această țară, spre a ne căuta aiurea un adăpost sub un stăpănitor, care va mai avea într'ensul măcar un pic de dreptate, de cinste și de credință. Da, cinstite, fețe boerești, așa este, dorim să plecăm, spre a nu ne mai întoarce cât lumea, lăsându-vă casele noastre și tot ce avem, numai ca să scăpăm cu viață. Adevărul grăesc: suntem sērăciți, storși, sleiți; nu mai avem de unde da. Poate regele să ne pue la cazne cât o pofti: poate să ne spargă ochii, să ne scoată măselele, să ne tae beregatele, dupăce mai înteu ne va fi jupoit pielea; nu, D-zeu ne e martor, că nu mai avem de unde da“. Gemelele și lacrimile i impedicară vorba, așa că a trebuit să se oprească din timp în timp, spre a-și prinde sufletul, căzând mereu într'un leșin de moarte ⁵⁰⁾. Emigrarea nu li s'a invoit și cel ce nu voi să fie spânzurat trebui să dea și de unde n'avea ⁵¹⁾.

În anul următor i fură de isnoavă „cu toate că erau deja sērăciți, lipiți pământului“, cu 8,000 mărci, când, în desperarea lor, i-au vorbit cu toții: „Noi vedem, Majestate, că tu nu cruți pe nimenea, nici pe creștin, nici pe evreu, ci într'una cauți numai chipuri și feluri cum de ai putea mai curând sērăci lumea. Pentru noi nu mai este nicio nădejde de a putea trăi aicea; *mai ales că sfinția sa Papa cu cămătăriile sale ne-a luat locul*. Îngăduiește-ne, Majestate, să plecăm, fie unde o fi, încotro ne va îndrepta și pe noi marele Dumnezeu“ ⁵²⁾. (*La Salsetua*)

La acest cuvânt îndrăzneț, în care se oglindește desnădejdea lor extremă, teribilul răspuns fără rușine, că e ruinat și înecat în datorii, că duce lipsă și că n'are cum plăti fiului său Eduard lista sa civilă de 15,000 mărci: „Deaceea trebuie să capăt bani de orișunde, dela orișicine și prin orice mijloace“ ⁵³⁾. Și ca să pue

⁴⁹⁾ Aceeaș, p. 308, 310.

⁵⁰⁾ Aceeaș, p. 411: „...et haec singultibus et lacrimis sermonem impediens dicens, siluii fere cadens in extasim moriturus“.—⁵¹⁾ Aceeaș.—⁵²⁾ vezi Apendicele, Camăta și Evreii.

⁵³⁾ Math, Paris, aceeaș, p. 487.

măna pe banii ce-i trebuia, arendă pe Evrei, pe un timp, fratelui său Richard de Cornwall pe 5,000 lire sterlinge ⁵⁴).

Am spus povestea prăznirii cu prilejul obrezuirii a unui copil creștin, fie-mi îngădui să mai spun, din mulțimea născocirilor, și una de răstignire, așa cum o ticlește cronicarul în naivitatea sa creștinească.

„1255. La 22 Noembre în acest an s'a adus la Westminster 102 Evrei din Lincoln, incriminați, că vara trecută au restignit un copil, spre batjocura legii noastre creștine. Li s'a luat întrebare și apoi au fost trimiși la temniță.

„Copilul, pe care l-au restignit era de ani 8, și așa i zicea : Ilugh. După ce l-au căpătat în casa lor, l-au ținut 10 zile“, — „cu lapte dulce și alte mâncări copilărești“, adaugă un alt cronicar —, „trimițând în restimpul acela solie la multe alte țerguri, la alți de legea lor, ca să fie fără sminteală față la răstignire. Mulțumită grăbniceii, muma sa, i-a descoperit trupușorul într'un puț în dosul caselor Evreului, unde a fost restignit : căci ea a aflat, că băeatul se jucase cu niște copii de evrei d'inaintea porții aceluia Evreu.

„Evreul acesta prins și adus d'inaintea d-lui John Lexinton, care i-a săgăduit, că se va erta pe vinovali de vor destăinui tot de a fir de păr. Căci d'ensii obicinua a răstigni în fiecare an câteun copil de creștin, dacă le venea la îndemână.

„Regele aflând despre aceasta, n'a vrut să-l erte, ci a poruncit ca el și tovarășii săi să fie executați la Lincoln“.

L-am transcris pe Holingshed fiindcă e mai scurt, nu mă pot însă scuti fără a arăta, că alți cronicari, cum e chear însuș Mat. Paris, o spun povestea mai gogonată, că adecă după ce s'au adunat Evreii, au ales pe unul drept Pilat, care a judecat și hotărît restignirea, lă i-au pus în cap o coroană de măracini, că i-au dat de bătut oțet și fier, însfârșit toate câte sunt înșirate în Evanghelie cu privire a Christos.

Sfârșitul fu, că o mulțime de Evrei din *cei mai bogăți*, au fost de sirg spânzurați și toată averea lor confiscată de regele, care căuta să inbaie bani, or și de unde or și de la cine și prin orice mijloace ⁵⁵).

De părăm pe rege, dăm peste alți hoji de viță nobilă. În 1262

⁵⁴. Meth. Paris, p. 487; 488 : „Necesse igitur habeo vivere de pecunia undecunquo, a quibuscunquo quælibet acquirisita.“ — Aceeaș; — Șaineanu, Martirul și Devotament, An. p. Ier., IX.

năvălese asupra lor, în Londra, baronii, măcelărește *sapte sute* Evrei, distrug contractele lor de datorii cu baronii, cari se aflau depuse în „lada“ la „chirographers“, și jăfucese tot cvartierul evreesc⁵⁶⁾. Aceeaș dramă și hoție se repetă la 1264, când se omoară 200 și restul se pradă⁵⁷⁾; în 1267 se petrece aceeaș barbarie la Lincoln⁵⁸⁾.

În cursul aceluiaș an, li se ordonă de către „Conciliul din Viena“ ca să pue pălăria injositoare — colțurată⁵⁹⁾. La 1269 sunt din nou masacrați în Londra⁶⁰⁾. În 1271 li se ia cu hapea sinagoga din Nordost și se dă peșcheș la „Friars de Saccă“⁶¹⁾.

În astfel de împrejurări triste și sfâșietoare, se înțelege de sino-și, că nu mai poate fi vorba de o dezvoltare culturală serioasă.

Pristăvirea mult zăbovită a lui Henry III, a alinat pe o clipeală durerea și suferința nenorociților Evrei. Dar, vai, numai pe o clipă.

Eduard I având nevoie de bani, s'a grăbit a include în manifestul, Eduard I } pe care l-a scos cu ocazia suririi sale pe tron și pe Evrei,
(1262—1290) } făgăduindu-le de toate, aproape și mana. Se înțelege, că stălciții și zăpăciții Evrei au făcut ce au făcut și nu l-au lăsat pe omenosul lor stăpân ca să ducă lipsă.

N'a trecut însă mult și fiul lui Henry III a întărit zicătoarea, că „ce naște din pisică șoareci mănăncă“. El i încărcă cu biruri enorme, și urmă cu execuțiunile la fel ca cruzii ceilalți. Dacă un Evreu nu era în putere a răspunde „șfertul“ la termen, se impunea pe femeea și copiii lui; de nu plătea nici atunci, era depus și el confiscându-i-se în acelaș timp tot ce avea⁶²⁾.

În anul al 3-lea al domniei sale, presat, se zice, de popor, legiferează o sumedenie de restrictive între cari și acele, că „Evreii săi“ nu vor putea înstrăina imobile fără autorizația specială a coroanei și — aicea își dărâmă cu însăș mâna lui mașina „sa“ de stoarcere — nu vor mai putea specula cu camăta; numai papei i se cade! Și consecința? că au rămas într'una supuși la taxe și amenzi grele. „Lăzile“ din sucursalele fură mereu cercetate și ridicate cu totul tot la centrala și hărțile reținute or și confiscate, spre îndestularea nesățiosului fiu de rege⁶³⁾.

Isvorul odinioară atât de mult curgător pentru coroană — cămătăria — secat fiind, veniturile Evreilor începură, firește, a se micșora

⁵⁶⁾ Holingshed, p. 253; Math. Paris, aceeaș, p. 516-519; Stow, p. 192; Tovey, v. 133 ur.

⁵⁷⁾ Stow, l. cit.; Holingshed, p. 263.—⁵⁸⁾ Holingshed, p. 267.—⁵⁹⁾ Aceeaș, p. 272.

Jacobs, l. cit.—⁶⁰⁾ Aceeaș.—⁶¹⁾ Aceeaș; Walter Rye, p. 165.

Madox, History of the Exchequer ed. II, London, 1759, v. I, p. 224, 225.

cum și ale regelui, sau, in orice caz, tiranul nu mai avea controlul și mijlocul de hrăpire pentru cari, altminterea, era menită instituțiunea *Scaccarium Judaeorum*. Monstrul încoronat recurse atunci la alte expediente.

In 1278 — după unii 1279 — sub pretext de ștărbirea monezilor, se depuse șasesuteoptzeci Evrei, dintre cari se spânzură două sute șasezecișișapte și averea lor se confiscă ⁶⁴).

La 1279, se isvodi, că „Evreii din Northampton au răstignit un băeat creștin, aproape de Vinerea Paștelor, însă nu l-au omorât de tot. Pentru aceasta s'a adus, după Paști, mai mulți din ei la Londra, de i-a repus prin spânzurătoare“ ⁶⁵). Cât despre bunurile spânzurașilor știm, că ele cădeau, cu deplin drept, după lege, in folosul regelui care, deci, n'avea decât să făurească crime pe socoteala lor pentruca să se imbogățească.

La 1282 in urma ordinului lui Peckham, arhiepiscopul din Canterbury, s'au demolit, in Londra, toate sinagogle ⁶⁶).

La 1287 „Din porunca regelui, care se afla in Bordeaux, se prinse intr'o noapte și se intemniță pe toți Evreii din Anglia. Cauza nu era cunoscută, dar ei s'au răscumpărat cu 12,000 pfunți argint“ ⁶⁷).

In fine veni epilogul tragediei. O vacă lăptoasă când ajunge stearpă, căutăm să ne desfacem de dēnsa, spre a ne folosi de carnea și de pielea ei. De aceeaș vedere a fost călăuzit Eduard I când, la 1290, a decretat ca toți Evreii, sub pedeapsa morții, să părăsească regatul.

Faptele, la cari am azistat in cursul istoriei, ne-au orientat pe deplin asupra stării Evreilor din acea epocă. Știm d. p., că ei n'au mai putut produce regelui ca altădată; mai știm apoi, că dēnșii au fost jefuiți de toată averea mișcătoare, când de rege, când de baronii sau de gloata. Lor le rămăseră, prin urmare, numai imobilele, pe cari nu le-au putut instrăina fără invoirea regelui, precum și contractele de datorii, ipotecare mai cu seamă, cari se aflau depuse in „lăzile“ așezământului *Scaccarium Judaeorum*.

Decretul de expulzare glăsuește, că ei vor putea lua cu dēnșii toată averea mișcătoare, dar cronicarul relatează, că li s'a lăsat atăta numai „ca să aibă de cheltueală până dincolo de frontieră“ ⁶⁸). Instrăi-

64) Mitox, p. 225; Dr. Gross, p. 200, 201.

65) Holingshed, p. 279; Stow, p. 200; Jacobs, p. 43.

66) Stow, l. cit.

67) Aceeaș, p. 202; Boulbee, l. cit.

68) Stow, p. 203, 204.

narea proprietăților nemișcătoare, știm dinainte, că le-a fost oprită, și *recordele* oficiale de pe timpul lui Eduard, ne dau seamă, cu deamăruntul, de toate imobilele evrești, pe cari regele și le-a însușit după expulzarea lor⁶⁹). Așijderea despre contractele de datorii.

La 9 Octombrie 1290, rezămați de toeagul pribegiei, în inima lor cu nădejde în idealul pentru care au îndurat atâtea chinuri amare ei, toți, în număr de 16,511 suflete⁷⁰), au părăsit pământul în al căruia sin zăceau osemintele străbunilor lor de mai bine de șase veacuri.

Ce s'au făcut nenorociții bejenari, în acea vreme atât de furtunoasă, pentru „poporul ales“ ? D-zeu știe ! Istoria ne spune numai, că acei cari se refugiase în Franția au fost în anul următor, 1191, goniți și deacolo⁷¹).

Se știe însă ce s'a petrecut cu a patra parte din ei, cari au imbarcat în Londra o corabie, pe care au nămit-o. Pe cursul Thamisei, în dreptul Queenborough, fiind vremea fluxului, căpitanul ancoră vasul, smomindu-și pasagerii ca să iasă la plimbare cu dănsul pe uscat. Sosind timpul refluxului, s'a furișat dela dănsii, reintrând în corabie. Apa începuse a se ridica talazuri, și ei simțind primejdia, alergară spre corabie. Dar neomenusul căpitan își bătea joc de dănsii, recomandându-le ca să se adreseze la Moise, care a uscat marea roșie pentru străbunii lor. Astfel, de nu s'o fi întemplat vr'o minune, care însă nu e raportată, au fost toți înghițiți de valurile nemiloase ale Thamisci⁷²).

Eacă dureroasa incheere a primei perioade a istoriei Evreilor în Anglia.

⁶⁹) Stow, p. 204: „...giving them to beare their charges, till they were out of his realm...”

⁷⁰) Aceas: „...whose houses being sold, the king made a mighty masse of money...”

⁷¹) Math. West. Flores historiarum, part. II, p. 381.

⁷²) Tovy aceas, p. 247 ; Graetz, aceas, v. VII, p. 212; Hollingshed, p. 285.

A P E N D I C E

U Z U R A S I E V R E I I

În evul mediu Evreii au fost uzurari, și grozavi de tot acei din Anglia. Astfel s'a cântat până mai deunăzi pe toate notele: în versuri, în proză, în dramă și mai vârtos în legendă; și astăzi chear mai există o rămășiță, porecliți antisemiți — cari cântă mereu acelaș cântec: „Um die Inferiorität, ja gemeinschädlichkeit der semitischen oder jüdischen Race zu beweisen, wird bald auf die Boerse, bald auf die Literatur hingewiesen. Der blutdürstige Shylock (z. B.) ist gegenwärtig das Stichblatt derer, welche nicht mehr mit Hostienhändlung und Brunnenvergiftung aufzutreten wagen“⁷³⁾.

Nu e aci locul ca să mă ocup de tema generală, care de altfel e de mult rezolvată de către bărbați geniali ca lordul Bacon, Bentham, Adam Smith, Fr. Victor Hugo, Clermont-Tonnerre, Douce și alți, în favoarea neamului calomniat; deaceia mă voiu mărgini numai la Evreul-englez.

Este adevărat, că el era imprumutător de bani pe dobândă; ba, admitem, că a fost cămătar. Ca să fim riguroși, să admitem, că uzura de orice soi e o faptă infamantă și condamnabilă, o crimă. Evreul englez din veacul de mijloc ar merita dar osânda. Dar „când se păraște vreun om ca săvârșitor al unei crime, vini sau simple abateri, cea mai d'inteiu și cea mai importantă chestiune de examinat este aceea de a ști dacă fapta criminală se poate pune după dreptate în sarcina părâtului, adică dacă acesta, la vremea săvârșirii faptului... se bucura de libera sa voință“⁷⁴⁾. *Scaccarium-ul Judaeorum*, și mai cu seamă faptele despoților, pe cari ni le înșiră istoria, dovedesc, cu prisosință, că Evreul-englez, care se ocupa cu cecece se zice uzură, nu numai că nu s'a bucurat de libera voință, singurul caz în care ar putea fi cu dreptate tras la răspundere, ci, că a lucrat sub presiunea pumnului de fier al regilor nesățioși. „Evreii au fost numai o mașină de finanțe a regelui, pe care o mână după poftă și trebuință“⁷⁵⁾. „Pe străbunii lor i-au muncit în Egipt ca să facă cărămidă, pe când faraonii englezești i chinneau pe aceștia ca să le fabrică bani“⁷⁶⁾.

Să trecem însă pentru moment peste motivele legale de scuză și să facem o mică cercetare în fond: Fost-au Evreii, în adevăr, cămătari, și ce fel de cămătari? Fost-au ei singuri cămătari sau mai erau și alte neamuri, și cu deosebire neuzuratorul său, neamul creștinesc? În cazul afirmativ, care era gradul de uzură al unora și al altora?

Când Evreii au aflat de chipul cum Creștinii știu să înlătore uzura, spune

⁷³⁾ Prof. Dr. H. Graetz, *Shylock in der Sage, im Drama, etc*, Krotoschia 1890.

⁷⁴⁾ G. Costa-Pera, *Magazinel judecătoresc*.

⁷⁵⁾ John B. Green, *History of the English people*, v. I. p. 337.

⁷⁶⁾ Torrey, p. 160.

cronic. Math. Paris, ei se stricară de ris ⁷⁷⁾. El dă seamă despre un grup de Creștini italieni numiți *Coursini*, cari, cu fondurile Papei, pe socoteala și cu ajutorul lui, desbrăcau pe coreligionarii lor pe o cale rafinată și într'un mod îngrozitor. „Papa, scrie Tovey, obicinua să facă această speculă infamă într'un mod nerușinat; Evreii puteau cu deabinele lua dela dănsul învățatură“ ⁷⁸⁾.

Creștinilor, se știe, le erau strict oprite împrumutările cu dobândă, eată dar metoda adoptată de reprezentanții vaticanului. Când se convingeau, că acei ce vrea să împrumute nu e instare să-și plătească datoria, d. p., înainte de șase luni, i da bani fără dobândă pe trei luni, dela care termen însă urma să curgă o camătă de 75% în formă de clauză penală. „În cazul acesta și-a zis el (Papa) nu sunt uzurar, căci împrumut bani fără camătă, ceeace urmează să-mi plătească mai pe urmă e numai un folos eventual“.

Următorul specimen de act încheat de creștinii necămătari se transmite de către Math. Paris ⁷⁹⁾: „La toți acei ce vor vedea acest zapis, Thomas, starețul mănăstirii Barnwell, cu sănătate în Domnul! Să se știe, că am împrumutat și primit, la Londra, pentru trebuințele bisericei, de la Francesco și Grigorio, dela dănsii și tovarășii lor, cetățeni și neguțători din Milan, 104 mărci bani legiuți, sterlinge, socotit a 13 șilling 4 penny marca. Suma aceasta de 104 mărci ne îndatorim a o răspunde înapoi la New-Temple, în Londra, în postul *St. Pietro ad Vincula*, fiind inteia zi de August 1235.

„În caz de neplată la timpul și locul hotărit, ne legăm a răspunde neguțătorilor menționați, la oricare din ei, sau la vechilul lor, câteun marc de parale de fiecare zece mărci pentru orice întârziere de două luni, ca recom-pensă sau pagubă ce ar putea rezulta pentru pomeniții neguțători din cauza întârzierii cu plata, ei vor fi astfel îndrituiți leguiți a cere și dobândi capitalul, daunele și spezele cum mai sus se specifică; asemenea și cheltuelile personale ale unuia din neguțători, ale calului și servitorului său până când banii indicați vor fi achitați pe deplin.

„Și pentru siguranța de plată a capitalului, foloasele, paguba și cheltuelile, ne zălogim către sus zisii comercianți și moștenitorii lor, pe noi înși-ne, biserica noastră și dependentele, toate bunurile noastre precum și acele ale bisericei noastre: mișcătoare și nemișcătoare, bisericesti sau lumești ce avem sau vom avea și în orșice loc ele s'ar afla.

„Recunoaștem și adevărim, că sus pomenitele bunuri le ținem și le păstrăm dela menționații neguțători numai din bunătatea lor până sinetul va fi achitat desvărșit.

„Ne lepădăm, apoi, pe noi înși-ne și succesorii noștri de orice fel de ajutor canonal și al legilor politicești, de toate privilegiile, de Epistola St. Adrian, de toate datinele, statutele, cazaniile, îngăduințele și favorurile dobândite dela regele Angliei; așijderea dela dreptul de apel la rege pentru anularea (acestui act) și dela orice alte excepțiuni, ce s'ar putea invoca contra validității înscrinerii de față. Toate aceste ne legăm a le ține cu credință, și spre tărie adevărim cu pecetea mănăstirii“.

⁷⁷⁾ Math. Paris, op. cit., v. III, p. 331: „Judæi quoque novum genus usuræ in Christianis commipientes Sabbata nostra non immerito deridebant“.

⁷⁸⁾ Tovey, p. 123.—⁷⁹⁾ Op. cit.

⁸⁰⁾ Math. Paris, op. cit., p. 329.

Bietul popa, cum a trebuit, s'ermanul, să se lepede de toți sfinții până a căpătat imprumul; dar, cel puțin s'a legat către credincioșii bisericeii!

Dacă pravoslavniciei cămătari s'au purtat astfel cu popa, care imprumuta „pentru trebuințele bisericeii“, cum puteau urma mai uman cu mirenii? Norodul fu intr'atăta stors, încât bișoful din Londra a crezut de datoria sa a-i anatematiza și goni din diocesa sa. Regele, de bună seamă, în vedere că i se strica interesele, căci creștinii nu erau supuși jurisdicțiunii faimosului *Scaccarium Judaorum*, luă și el măsuri contra lor; dar cum de „a vorbit Roma“ ei fură lăsați în pace, ba ajutați chear, de popimea mai cu seamă, de a-și face mendrele ⁸²).

În afară de aceasta mai dăm de o altă breaslă de creștini cămătari: *Caturcensieni* ⁸³). De ar mai fi trăit Math. Paris, cum bine observă Tovey, el ne-ar fi împărtășit desigur multe bunătați și despre acești uzurari; pe când așa ne-a fost dat numai să aflăm, că ei făceau afaceri de „bancă“ cu coroana cea „fără fund“. Se știe, că Henry III arendase pe Evrei către fratele său. Cum și când i-a primit înapoi, nu e lămurit, destul că i-a recăpătat, căci în an. 46 al domniei sale i-a trecut fiului său Eduard ⁸⁴), și acesta i-a zălogit în anul următor la *Caturcensieni*, operație ce a fost aprobată de către tatăl său printr'un model de patentă ⁸⁵). O nouă probă de libertate de acțiune, în consecințe de răspunderea Evreului cămătar!

Nevinovăția, neuzura creștinească am văzut-o, zăpăditul starețului Thomas ne-a deslușit-o; să vedem acuma vinovăția și uzura evrească.

Înainte de toate nu trebuie uitat, cumcă toate operațiile Evreilor au fost legiuite; niciun act, cum se știe, nu era valabil de nu era făcut sub controlul legii, de către „chirographers“. Dacă s'ar da deci de un act infam ca ale creștinilor cămătari, nu s'ar putea condamna decât legea, care a îngăduit infamia și în special autoritatea de atunci, care cum știm, a silit pe Evrei la acte de asemenea natură. Până acuma însă n'a aflat nimenea despre existența unui atare act, pentru care, în orice caz—cu riscul de a mă repeta—n'ar putea fi răspunzător decât legea și puterea sub care s'a făcut, dar din care totuși ar rezulta, că Evreii, au fost în adevăr uzurari. Math. Paris, care era călugăr și nicidecum prieten al Evreilor, el, un compilator și scriitor istoric faimos, care n'a lăsat niciun eveniment fie și de cea mai mică însemnătate neînregistrat, el transmite lumii actul creștinesc al *Caurșinilor* și descrie amărunchit toate infamiile lor ⁸⁶); oare dacă ar fi existat vreun act, nu tocmai corect

⁸²) Math. Paris, op. cit. p. 331.—⁸³) *ibid.*, p. 332.—⁸⁴) Tovey, p. 159.—⁸⁵) *ibid.*, p. 157.

⁸⁶) Pat. 47, Hen. 3. m. 9. (reprodusă de Tovey, p. 158): „Rex Universi ad quos praesentes „Literae pervenerint salutem. Cum Edwardus, noster dilectus Primogenitus, ex procepto, a sensu „et voluptate nostra, concesserit et tradiderit insolutum Petro Coraudo et Will. Bernardo fratribus, et eorum sociis. Civibus et Mercatoribus, *Caturcensibus*, pro Mutuo per Dominum Edwar. dum, ab iisdem Mercatoribus, habito et recepto, London pro negotiis ipsius Edwardi et Regni nostri, gravibus et arduis, Totum Judaismum nostrum, ipsius Regni nostri, cum scaccario ejusdem Judaismi et omnibus et singulis aliis proventibus et exitibus, coeterisque ad idem Judaismum spectantibus; Habend et Tenend a die confectionis instrumenti inter dict. Edward et praesatos „Mercatores super dicto Mutuo confecti, usque ad quinquendam Sancti Johan. Baptist. Anno Dom. „1205, prout in instrumento prodicto Patente, seu literis dicti Edwardi, quod, seu quas, iisdem „Mercatores penes se habent, plenius continetur. Nos prodictam Concessionem et Traditionem „ratas habentes et gratas etc. in omnibus confirmamus, etc. Dat. apud Lond. 11 die Junii A. R. „N. 47.—⁸⁷) Math. Paris, l. cit.

al Evreilor, un act chiar mult mai puțin ticălos ca acele ale creștinilor cămătari, pentru care Evreii însă ar fi putut fi răspunzători, călugărul Paris i-ar fi cruțat și nu l-ar fi comunicat posterității? Dela dănsul însă, singura autoritate în istoria Englezilor, aflăm numai, cum am arătat, că Evreii, ei cămătarii, se strica de ris, când aflară de cinstea și omenia creștinească. El ne mai spune contrar celor ce relatează despre creștinii cămătari, ceea ce tocmai contribuiește de a reduce în țandări construcția legendară, că Evreii ar fi sărăcit pe creștinii cu uzura lor; el ne spune, că creștinii—se înțelege, acei scutiți de viermele rozător al fanatismului și de pofta de jaf și de prădăciune—compătineau cu Evreii și vărsau lacrimi pentru suferințele lor⁸⁷⁾.

Până acuma am văzut, că adevărații uzurari erau Creștinii și nu Evreii. Faptul, că Evreii au fost imprumutători de bani cu dobândă, nu îndrituiește nicicum la încheerea, că ei erau și cămătari. Dobândă și uzura sunt două lucruri distincte; distanța între dăsele e colosală; pe când uzura a fost, este și va fi condamnabilă, dobândă, o chirie moderată a banilor, ca și chiriile tuturor bunurilor, a fost, este și va fi justificată și tolerată. În lipsă dar de orice act, de orice împrejurare concretă, că Evreul englez din evul-mediu ar fi fost uzurar, uzurar condamnat, de unde a isvorit atunci legenda și pe ce se întemează ea?

Cronicarii: Thomas Walsingham, Henry de Knyghton, Iohn Major și alți, scriind asupra expulzării Evreilor, raportează, că din cauza necredinței lor și a uzurei „cu care au mănecat pe poporul cu oase cu tot“ s'a decretat isgonirea; și că comunele (parlamentul) și clerul ar fi oferit sau și dat chiar regelui a cincisprezecea parte din averea lor mișcătoare pentru acea bună și creștinească ispravă. Deaci a isvorit și pe aceasta s'a întemeiat legenda, că Evreul englez ar fi fost cămătar grozav, încât comunele și popimea s'au văzut nevoite a dărui regelui o parte din averea lor pentruca să scape lumea de această plagă, care mistuea pe poporul „cu oase cu tot“.

Acest raport senzațional, menit de a justifica pe regele, care s'a îmbogățit din hăpca și a stigmatiza pe Evreii de „uzurari“, acest raport e judecat de toți istoricii ca neexact, ca lipsit de orice probabilitate, cu atât mai vârtos cu cât Math. Westminster, singurul istoric, care a trăit pe vremea aceea, a descris deslușit expulzarea și n'a făcut nicio mențiune despre darul comunelor și al popimii și nici indică „uzura“ ca motiv al expulzării⁸⁸⁾. Noi însă suntem inclinați a privi povestea cronicarilor ca cinstită și adevărată; căci tocmai în așa caz reese și mai mult inocența Evreilor, reese, că ura și prejudețele, egoismul și invidia, dorința de a-i jăfui și prăda, au fost cauza isgonirii lor și nu pentrucă prin uzura lor ar fi mănecat pe norodul cu oase cu tot.

Se știe, că *Statutum Judaismi*, care interzicea Evreilor indeletnicirea cu imprumutare de bani pe dobândă sub grea pedeapsă, a fost decretat în al treilea an al domniei lui Eduard, la 1275; acelaș statut anulează orice dobândă curgătoare, recunoscând numai capitalul datorit. Expulzarea, știm, că a avut loc cu 15 ani mai târziu, deabia la 1290. În cursul acestor 15 ani ei, firește,

⁸⁷⁾ Math. Paris, op. cit., v. V, p. 116: „... Cristianos super afflictione Judaeorum miserentes et flentes“.—⁸⁸⁾ Math. West. Flores historiarum, l. cit.

n'au mai fost, n'au mai putut fi cămătari, căci statutul menționat, afară că i supunea la o mare pedeapsă, invalida cu deplin drept orice contractare de acest soi. Cum dar și când au putut Evreii, cu uzura lor, hotărîtor ne mai existență, să mănânce pe popor într'atâta, încît nobilii și popii să-și jertfească o parte din avere, spre a obține isgonirea lor? Să zicem, că Evreii, cu toate restricțiunile din statut, aveau totuși îndrăzneala de a-și împrăștiia banii cu împrumut în dreapta și în stînga—in realitate știm, că ei au fost despozați și nu mai aveau ce da cu împrumut — indignații n'aveau atunci decît să denunțe contractele lor ilicite și apoi să îndemne pe toată lumea ca, legal, să-și ia banii înapoi de creditorii, adică de Evreii cămătari, cruțându-și în aceeaș vreme cele 15% pentru alte scopuri nobile și caritabile. Din cele ce preced e dar evident, că jertfa boerimii și a popimii, din punctul de vedere al unei uzure excreștî, n'avea niciun *raison d'être*; și dacă ea, cu toate acestea, a avut cumva loc, cauza se află aiurea și—niciem în afișata „uzura“ evrească.

Cu ocazia expoziției, istorice Anglo-evree, ce avu loc în 1887 (Anglo-Jewish historical exhibition) s'a aflat un act, care dovedește, că toată mișcarea contra Evreilor a fost pusă la cale și implinită de către datornicii lor pentruca astfel să scape de datorii⁸⁹). La masacrul din York (1190) în capul bandei, care a măcelărit pe acei Evrei, cari n'avusesse curagiul a se sinucide singur, se afla un nobil Richard Malbeste⁹⁰). Și actul descoperit, de care am făcut mențiune, constată, că acest nobil Malbeste datorea lui „Aron jidovul din York“ o sumă mare de bani, care urma să fie achitată în acele zile, când Evreii din York, între cari și „Aron jidovul“, au fost masacrați. Orîdecâteori istoricul s'a isbit de singeroasa dramă din York — scrie Walter Rye (creștin) — l-a judecat pe Richard „Malabestia“ vrednic de acest nume, „o bestie sălbatecă“, un erud, crunt și fără milă, dar poate numai un fanatic; pe când astăzi față cu actul descoperit, e dovedit cu de prisos, că el n'a fost niciem fanatic, ci un simplu și vulgar ucigaș, care a căutat, ca și tovarășii săi, să desființeze pe această cale ticăloasă, datoriile ce le avea către Evrei. „Eu unul, continuă Rye, nu cunosc o pagină mai neagră în istoria englezească. Omorurile, omorurile venale din partea creștinilor se potrivesc foarte rău cu eroismul desperat al victimelor lor“⁹¹).

În cursul istoriei Evreilor-ingleji, se vede, mai mult decît odată, cum acești nobili filantropi, spre a distruge actele lor de datorii din „lăzile“ dela „chirographers“ și a jăfui cvartierele jidovești, ucideau sutimi, ba miimi de suflete omenesti. Că ei, și nobilii și popii, pe timpul expulziunii, erau datornicii Evreilor, cu ipoteci, capitaluri dinainte; apoi din cursul celor 15 ani, în cari Evreii nu mai puteau opera împrumuturi, le datorau bani pentru diferite produse, cum lănuri și altele vîndute și nepredate. Mulțime de acte păstrate la bibliotecile din British Museum, Westminster, etc. precum și raporturile oficiale, cari constată cum regele, după expulzarea Evreilor, a dispus de datoriile către Evrei cum: pe unii i-a ertat, pe alți i-a ușurat (că lui i-a dat mîna), dovedesc aceasta în mod invederat. Astfel fiind, nu e oare cu putință,

⁸⁹) Additional Charter, No. 1251 (Catalogue of Anglo-Jewish hist. Exhib. p. 183, London 1888).

⁹⁰) Persecutions of the Jews (citat), p. 149.

⁹¹) Aceeaș, p. 150.

ca comunele și popimea—dacă e cumva adevărat ceea ce se raportează de cronicari — să fie adus jertfa de 15% din averea lor, nu pe altarul binelui obțesc, ei pur și simplu spre a se cotorisi de creditorii lor, spre a se scăpa de datorii? Da, negreșit, și fanatismul și-a avut părțioica sa de vină. Mai presus de orice indecăli, că „uzura“ ar fi justificat pedeapsa expulzării lor din Anglia...

Încă o vorbă spre a sfârși. Creștinii indeobște — deosebit de „Caturcensieni“ — în ciuda prohibițiilor canonice, — se îndeletniceau cu uzura „fățîș“, mult înainte de expulzarea Evreilor⁹²⁾. Și lucrul acesta se explică foarte lesne, prin dispozițiile statutului din 1275, care oprea pe Evrei a mai manipula cu împrumutări de bani. Nu se putea ca lumea s'o ducă fără împrumutători de bani, și, se înțelege, nimeni nu vocea să împrumute fără folos și așa, numai din bunătațe creștinească, să-și riște și să se lipsească de capitalul lor. Numeroasele legi pentru prevenirea uzurei, făcute după ce Evreii au părăsit insula și pe vremile acele când nu se mai afla niciunul măcar pe insulă, au dovedit, apoi, cum cu drept cuvânt accentuează istoricul Tovey, că uzura n'a fost o crimă proprie numai Evreilor. Dece dar se pusese pecetea uzurei pe fruntea Evreului care, cum e dovedit, n'a fost în această privință decât un instrument al legilor și al condițiilor excepționale, în cari trăcea? Dece mai cu seamă numai pe fruntea Evreului și nu și pe cea a creștinului, însăfârșit pe același care a fost în adevăr cămătar? Apoi „astfel“ — ne spune faimosul Lord Macaulay vorbind în chestia Evreilor — „a fost tot'dauna raționarea fa-naticilor. Ei n'au lipsit niciodată de a invoca în justificarea persecuțiilor, viciile pe cari tocmăi persecuțiile și numai persecuțiile le au provocat. Ei și-au împins la ocupațiuni urâte și apoi tot ei au avut îndrăzneala a-i infiera“.

VERIFICAT
2017

VERIFICAT
1981

BIBLIOTECA
CENTRALĂ UNIVERSITARĂ
BUCUREȘTI

⁹²⁾ Encyclopaedia Britannica, v. XXIV, p. 18.